

ВИНЧАНСКА ИНДУСТРИЈА ГЛАЧАНОГ КАМЕНА У СВЕТЛУ НОВИХ ИСТРАЖИВАЊА

Драгана Антоновић, Археолошки институт, Београд

У каменој глачаној индустрији винчанске културе постоји изузетна уједначеност у производњи, нарочито на подручју централне Србије. Она се огледа у уједначености облика алатки, у употреби ових предмета у обради дрвета, а посебно у избору истих сировина. Све су ово разлози због којих тек од времена винчанске културе можемо да говоримо о правој индустрији глачаног камена, а посебно о организованом добављању сировина. У светлу ових нових сазнања показује се као потребна и врло корисна студија материјала од глачаног камена са винчанских локалитета широм Србије. Поменута униформност сада се показује као основни разлог за детаљнија испитивања винчанске камене индустрије управо ради утврђивања распрострањености појединих сировина и начину њиховог добављања. Стога би у будућим истраживањима и рекогносцирањима везаним за винчанску културу требало обратити пажњу на мале насеобинске појаве близу изданака сировина као на потенцијална мала рударска насеља или радионичке центре.

Кључне речи: винчанска култура, камене алатке, налазишта сировина.

До скоро су сва наша знања о индустрији глачаног камена у винчанској култури била везана само за материјал са епонимног локалитета. Узрок томе је вероватно било то што је у Винчи нађена велика скупина алатки од глачаног камена – чак преко 1200 примерака, у односу на друге винчанске (и неолитске уопште) локалитете са којих понекад потиче тек неколико алатки ове врсте. Материјал из Винче је обрађиван у више наврата, најчешће само типолошки, и представљао је полазну основу за испитивања индустрије глачаног камена винчанске културе уопште.¹ До пре неколико година ово је био

¹ Овим предметима бавио се и сам истраживач Милоје Васић, само узгредно (М. М. Васић, Камено оруђе у Винчи, *Српски књижевни гласник* 42/1, Београд (1934), док су Б. Јовановић и Д. Срејовић 1957. године први детаљно обрадили овај материјал, мада само типолошки (Д. Срејовић и В. Јовановић, Pregled kamenog oruđa i оруђа из Винче, *Arheološki vestnik* 8/3-4). У последњем враћању винчанском глачаном каменом оруђу овај материјал је проучен са више аспеката (Д. Антоновић, *Предмети од глачаног камена из Винче*, Београд 1992).

једини детаљно обрађени материјал од глачаног камена из винчанске културе. Међутим, у последње две деценије прегледан је или у потпуности обрађен материјал од глачаног камена са више локалитета у Србији: Беловода, Црнокаљачке Баре, Чучуга, Дивостина, Дреновца, Градца, Гривца, Липовца, Напреља, Петнице, Плочника, Селевца, Супске, као и са нових ископавања у Винчи.² Зато је данас, после поменутих испитивања, сасвим могуће да се направи пресек индустрије глачаног камена винчанске културе и сагледа њен карактер на широј територији.

Прегледом материјала са поменутих локалитета примећено је да у каменој глачној индустрији винчанске културе постоји изузетна уједначеност у производњи, нарочито на територији централне Србије, а донекле и у западној Србији и Војводини. Са ове две последње територије предмети од глачаног камена нису детаљно проучавани, већ се ова тврдња базира на сумарно прегледаном материјалу и то само са неколико локалитета. Ова уједначеност огледа се у следећем: 1) у облицима алатки, 2) у начину њиховог коришћења и 3) нарочито у избору сировина за њихову израду. Морамо да нагласимо да се поменута уједначеност односи на алатке са сечицом (секире, тесле, длета) и на чекиће настале од отупљених и оштећених алатки са сечицом.

1) Када је реч о облицима алатки показало се да је типологија рађена за сам локалитет у Винчи применљива на све локалитете ове културе.³ Сви облици примећени у Винчи појављују се широм Србије и ретко када се забележи понека нова варијанта већ познатих облика. Од најранијих слојева винчанске културе појављују се стандардни облици секира, тесли и длета и то у већ развијеном облику. Сви они показују да им је вероватно претходио дуги период усавршавања. Морамо да нагласимо да све врсте оруђа које се појављује од најстаријих винчанских слојева постоје већ у материјалу класичне фазе старчевачке културе. Изгледа да их винчанска култура само наслеђује и усавршава. Ова уједначеност свакако је повезана са избором сировина и начином израде самих алатки. За израду оруђа са сечицом биране су стене које могу да се обрађују техником окресивања. Окресивањем су се израђивали полуфабрикати од којих је глачањем добијан финални производ. Овакав начин израде доводио је до стандардизовања самих облика алатки.

²Материјал из Дреновца, Црнокаљачке Баре, Градца, Липовца, Напреља и Плочника, смештен у Народном музеју Београду, прегледан је љубазношћу мр Д. Шљивара, материјал из Гривца захваљујући др М. Богдановићу из Народног музеја у Крагујевцу, а онај из Чучуга и Петнице љубазношћу покојног С. Станковића са Филозофског факултета у Београду и А. Старовића из Истраживачке станице у Петници; материјал са нових ископавања у Винчи дат је на обраду аутору ових редова; камени глачани алат са осталих поменутих налазишта је публикован: Д. Антоновић, Предмети од глачаног камена са Беловода, *Viminacium* 11, Пожаревац 2000, 23-34; Д. Antonović, *Nastanak i razvoj industrije glačanog kamena u neolitu Srbije*, Beograd 1998. докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду 1998, 119-123; В. Prinz, The Ground Stone Industry from Divostin, in *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*, eds. A. McPherron and D. Srejović, Pittsburgh 1988, 255-300; В. Voytek, The Use of Stone Resources, in *Selevac*, eds. R. Tringham and D. Krstić, Los Angeles 1990, 437-494.

³Д. Антоновић, *Предмети*, 1992, 8-19; Д. Antonović, *Nastanak i razvoj*, 1998, 52-74.

2) Начин коришћења алатки са сечицом одређиван је на основу трагова употребе најјасније изражених око сечице алатке. Према овим проучавањима показало се да је поменуто оруђе, на свим испитаним локалитетима, било употребљавано у обради дрвета и то претежно као тесле и клинови, односно као алатке којима се дрво обликовало у финалне производе. Алатке са траговима употребе карактеристичним за секире, односно алатке којима се дрво у природи обарало, су изузетно ретке. Морамо да нагласимо да се показало, на основу трагова употребе, да оруђе од глачаног камена није примарно коришћено у земљорадњи, па тиме и досадашња тврдња да је ова врста артефаката обележје неолита као агрикултурно оруђе, мора бити стављена под знак питања. Овакав начин коришћења алатки од глачаног камена је знатно јаснији када се има у виду да су се сви прегледани локалитети некада налазили у густом шумском окружењу,⁴ па можемо да претпоставимо да је дрво било једна од основних сировина за израду предмета широке намена, а и као грађевински материјал.⁵

3) Сировине дају посебно обележје индустрији глачаног камена винчанске културе. Међу њима влада нарочита уједначеност. Током целе винчанске културе најзаступљеније су финозрне контактено метаморфне и силификоване седиментне стене, разних нијанси сиве и сивозелене боје, које винчанској индустрији глачаног камена дају специфичан и препознатљив изглед. Коришћење и других врста стена долазиће до изражаја у неким фазама развоја винчанске групе, али то никада неће нарушити примат карактеристичних сивозелених стена. Једини већи прелом у континуираном развоју индустрије глачаног камена и у устаљеном избору сировина представља појава лаких белих стена у млађевинчанским слојевима, које и постају обележје овог периода. Алатке од лаког белог камена су највише заступљене у централној и западној Србији, док се у осталим деловима земље ретко појављују. Након неколико прецизнијих анализа (мерење запреминске масе, микроскопске пробе, диференцијално-термичка анализа) установљено је да су углавном коришћени, међу финозрним контактено метаморфним стенама, корнити, а магнетити међу лаким белим стенама.⁶ Ове чињенице нас наводе на претпоставку да су ове стене свакако организовано добављане, било рударењем или прикупљањем одабраних валутака из потока. Разлог овој претпоставци је тај што су лежишта корнита концентрисана углавном у централним деловима Србије, нешто мање у западним и јужним (Авала, Космај, Букуља, Рудник, Жељин, Копаноник, Голија, Борања).⁷ Највећи носилац метаморфисаних пелитских стена је дијабаз-рожначка формација која се простире од Дрине кроз западне,

⁴ О биљном покривачу у Србији у време неолита коришћени су подаци из књиге *Вегетација СР Србије I*, ур. М. Којић, Београд 1984.

⁵ М. Bogdanović, Architecture and Structural Features at Divostin, in *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*, 71-72; Б. Сталио, Насеље и стан, у *Винча у праисторији и средњем веку*, ур. С. Ђелић, Београд 1984, 34-41; Ј. Тодоровић и А. Цермановић, *Бањица*, Београд 1961, 9-16.

⁶ Д. Антоновић, *Предмети*, 1992, 31-33.

⁷ D. Antonović, *Nastanak i razvoj*, 1998, 22, са осталом литературом.

централне и јужне делове Србије.⁸ Главне појаве и лежишта магнетита у Србији налазе се у истим овим деловима земље – у златиборском масиву, у Шумадији, на Копаонику, Косову и Фрушкој Гори (Слика 1).⁹ Према томе, локалитети у централној Србији, на којима је и забележена највећа употреба поменутих сировина, налазе се у непосредној близини бројних лежишта квалитетног камена.

У светлу ових нових сазнања показује се као потребно и врло корисно проучавање материјала од глачаног камена са винчанских локалитета широм Србије. Поменута униформност ове индустрије до сада је стварала одбојност према обради винчанског каменог материјала. Разлог томе је вероватно тај што је сваки нови истражени локалитет давао већ устаљени репертоар налаза ове врсте, без појављивања нових типова алатки или сировина, и није мењао постојећу слику о индустрији глачаног камена код нас. Овакав однос према налазима ове врсте резултирао је ниским степеном проучености производње каменог алатка у нашем неолиту, што је у диспропорцији са бројем налаза ове врсте на винчанским локалитетима код нас. Међутим, поменута уједначеност сада се показује као основни разлог за детаљнија испитивања винчанске камене индустрије, пре свега ради утврђивања распрострањености појединих сировина и начина њиховог добављања, а затим и ради потпунијег реконструисања економског развоја и функционисања винчанске културе. Заправо тек од винчанске културе можемо да говоримо о правој индустрији глачаног камена – о организованом добављању сировина и организованом производњи оруђа. За овакву тврдњу има неких индиректних доказа. Велики број винчанских насеља налази се у близини самих извора стена коришћених за израду каменог алата, пре свега близу лежишта магнетита. На неким од ових насеља забележен је изузетно велики број полуфабриката, као што је случај са Дивостином и Селевцем¹⁰, у самој Винчи су полуфабрикати заступљени са 20% примерака,¹¹ а у Гривцу са чак 64%.¹² Микроскопске анализе су показале да су неки примерци корнита од којих су прављене алатке у Винчи код Београда истоветни са корнитима са Авале и Рудника.¹³ На Авали је иначе

⁸ Морамо да нагласимо да је дијабаз-рожњачка формација у Србији и значајан носилац бакровог орудњења, па на неки начин можемо да повежемо почетке металургије у винчанској култури (Плочник пре свега) са прикупљањем камених сировина. О појавама бакарног орудњења у овој зони видети: S. Putnik, *Metalogenija bakra jurske dijabaz-rožnjačke formacije*, Beograd 1981. (Posebna izdanja Geoinstituta 6).

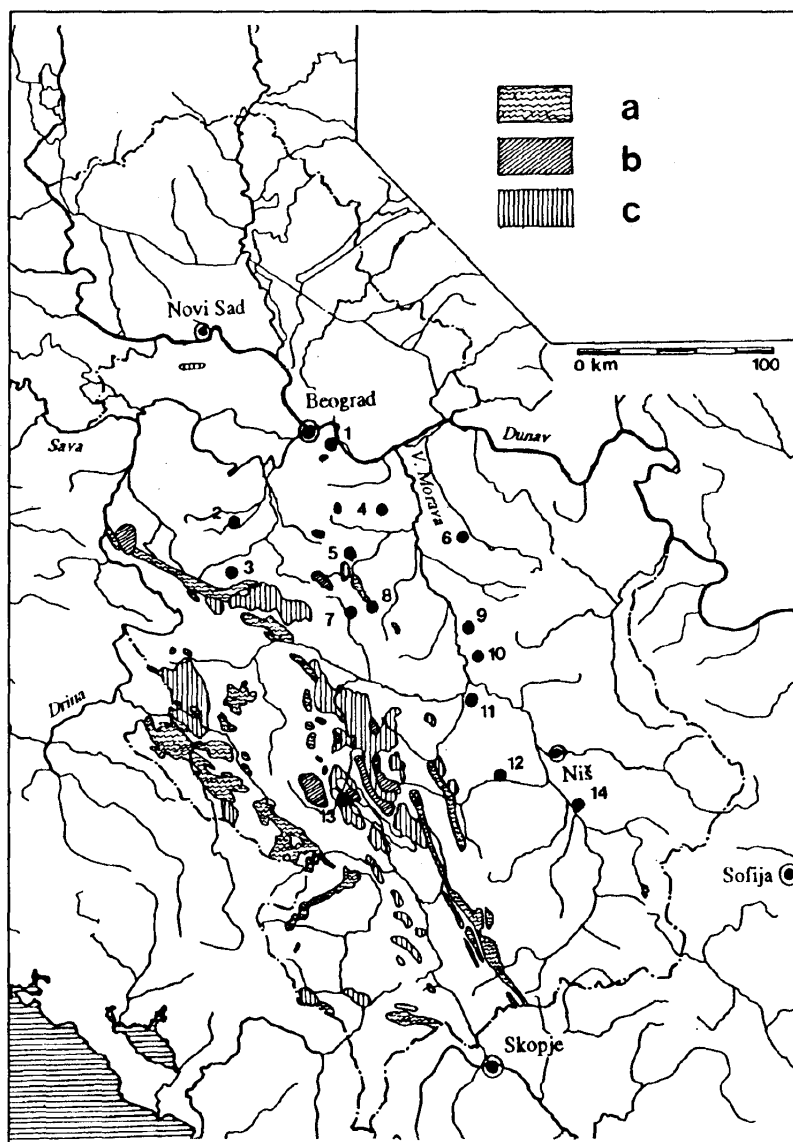
⁹ D. Antonović, Use of Light White Stone in the Central Balkans Neolithic, *Старинар* 48 (1997) 33-39, са осталом литературом везаном за лежишта магнетита.

¹⁰ V. Prinz, *op. cit.*, 256, 259; V. Voytek, *op. cit.*, 451.

¹¹ Д. Антоновић, *Предмети*, 1992, 48.

¹² Д. Антоновић, Оруђе од глачаног камена са неолитских локалитета у Гривцу, *Гривац*, (у припреми), Крагујевац.

¹³ Д. Антоновић, *op. cit.*, 39.

Сл. 1. Лежишта главних сировина коришћених за израду оруђа од глачаног камена у Србији и винчански локалитети на којима је забележена доминација ових сировина у каменом материјалу: а. Дијабаз-ројначка формација, б. Зоне са контактено-метаморфним стенама, ц. Ултрамафити, претежно серпентинити – носиоци магнезита; 1. Винча, 2. Чучуге, 3. Петница, 4. Селевац, 5. Липовац, 6. Беловоде, 7. Гривац, 8. Дивостин, 9. Супска, 10. Дреновац, 11. Црнокаљачка Бара, 12. Плочник, 13. Напреље, 14. Градац.

Fig. 1. Deposits of main raw materials used for manufacturing of ground stone tools in Serbia and Vinča culture sites where these raw materials were dominant in stone industry: a. Diabase-chert formation, b. Zones of contact-metamorphic rocks, c. Ultramafites, mostly serpentinites – magnesite-bearing rocks; 1. Vinča, 2. Čučuge, 3. Petnica, 4. Selevac, 5. Lipovac, 6. Belovode, 7. Grivac, 8. Divostin, 9. Supska, 10. Drenovac, 11. Crnokalačka Bara, 12. Pločnik, 13. Naprelje, 14. Gradac.

забележена рударска активност носиоца винчанске културе, додуше везана за цинабарит,¹⁴ али могуће да је и камен за оруђе ископан на овој планини. Како је код нас забележено постојање "рудничких" и радионичких центара, везаних за индустрију окресаног камена (рудник опала Криво Поље код Крагујевца, радионички центри Турска Црква и Циновско гробље у селу Лазац код Краљева, а неолитско насеље у Трсилама је можда било и руднички и радионички центар јер се налазило на свега неколико стотина метара од лежишта магнезита),¹⁵ за веровати је да су овакви центри постојали и када је реч о индустрији глачаног камена.

Све су ово разлози због којих сматрамо да би у будућим истраживањима и рекогносцирањима везаним за винчанску културу, а и за неолит уопште, требало обратити пажњу на мале насеобинске појаве близу изданака сировина као на потенцијална мала рударска насеља или радионичке центре. За очекивати је да је у једној таквој култури, као што је винчанска, која се простирала на великој територији, чак и по данашњим мерилима, постојао разрађен систем добављања и дистрибуције основних животних сировина у које је свакако спадао и камен. Овде морамо да поменемо да је примећена извесна територијална разграниченост у употреби неких каменних сировина. Источна и југоисточна Србија се, на основу досадашњих истраживања, јасно издвајају по слабој заступљености контактено метаморфних стена и недостатку оруђа од магнезита. Разлог томе је можда недовољна истраженост винчанске културе на овој територији, али исто тако и непостојање лежишта поменутих каменних сировина на територијама источно од Велике и Јужне Мораве. Стога би се појава каменог алата од корнита (карактеристичних финозрних сиво-зелених стена) и магнезита (лаког белог камена) могла да сматра импортом у овим областима. Још један важан моменат је континуитет индустрије глачаног камена од раног неолита. За сада нисмо приметили никакву разлику између каменог оруђа старчевачке и винчанске групе, нарочито у централној Србији и Војводини, па би се предложени смер даљих испитивања везаних за економско функционисање винчанске културе могао да прошири и на цело неолит.

УДК: 903.01(497.11) : 903.21"634"

¹⁴ М. М. Васић, *Преисториска Винча I*, Београд 1932, 4-6.

¹⁵ Б. Јовановић и Р. Милић, Рудник опала Криво Поље код Крагујевца, *Зборник радова Народнoг музеја* 18, Чачак (1989) 57-60; Б. Јовановић и М. Богдановић, Главица, Криво Поље – праисторијски рудник опала, *Гласник* 6 (1990) 82-84; В. Богосављевић-Петровић, Ка проблему идентификације рудничких и радионичких налазишта каменних сировина, *Старинар* 49 (1998) 155-166; V, Vogo-savljević, *Okresana kamena industrija sa neolitskih naselja Divlje Polje i Trsine*, магистарски рад, Филозофски факултет, Београд 1990, 32.

DRAGANA ANTONOVIĆ

THE VINČA CULTURE GROUND STONE INDUSTRY
IN THE LIGHT OF NEW INVESTIGATIONS

Summary

Until recently our complete knowledge of the Vinča culture ground stone industry was mostly based on cognition of material from Vinča itself. But in last two decades the stone objects from numerous Neolithic sites in Serbia (Belovode, Crnokalačka Bara, Čučuge, Divostin, Drenovac, Gradac, Grivac, Lipovac, Naprelje, Petnica, Pločnik, Selevac, Supska and assemblage collected during the recent excavations in Vinča) were completely researched, or sometimes only briefly examined. Now, after such a researching, it is possible to comprehend the character of the ground stone industry from wide territory of the Vinča culture.

It is noticed that the extreme uniformity in manufacture of ground stone objects exists in the Vinča culture which is the most obvious on the assemblage from central Serbian sites. The uniformity appears in:

- 1) tool forms – typology worked out on tools from the site of Vinča can be applied on artifacts from the whole territory of the Vinča culture;
- 2) usage – objects were mostly used in wood processing;
- 3) raw materials – at most of the Vinča culture sites almost the same kind of rocks were used for the manufacture of ground stone tools (characteristic finegrained greenish-gray rocks in Vinča Tordoš phases, and light white rocks in Gradačka and Vinča Pločnik phases).

These are reasons why the Neolithic manufacture of ground stone objects can't be considered as the "ground stone industry" earlier than the Vinča culture periods. Also from that time the organized procurement of raw materials can be regarded as some kind of early mining, proved in the case of light white rocks (magnesite).

In light of these new investigations it seems necessary and very useful to examine and research ground stone assemblage from sites of a broad territory of the Vinča culture. The mentioned uniformity of the Vinča culture ground stone industry has produced aversion against the studying of this material mainly because of the fact that new types of tools or new kinds of raw materials were not usually recognized at most of the newly discovered Vinča culture sites. But today this uniformity appears as the most serious reason for intensive studying of the Vinča culture ground stone industry which could help to discover the spreading of certain rocks used in the manufacture of stone objects and the way of their procurement. Thus it would be necessary, in all future prospectings and excavations, to pay more attention to small residential conglomerations near the raw material deposit outcrops as potential mining and workshop settlements. It is possible to expect that in such a widely spread culture, as it was the Vinča culture, existed a quite progressed system of procurement and distribution of basic raw materials, and the stone certainly was the one of them. This kind of investigations could be applied to the complete Neolithic because until recently none of the essential difference has been noticed between the Vinča and the Starčevo culture ground stone industry in our country.

01. 02. 2001.